

STUDIE O PRÁVNÍ SUBJEKTIVITĚ OTROKA U ŘÍMANŮ A GERMÁNŮ

Jaromír Kincí

Pročítáme-li bohatou kazuistiku germánských Zákonů (tzv. *Leges barbarorum*), je hned na prvý pohled patrné, že germánský zákonodárce věnuje regulaci právního postavení otroků mnohem více pozornosti než kdysi zákonodárce římský.¹⁾

Již z této prosté skutečnosti lze zcela spolehlivě vyvodit závěr, že je to důsledek změn, které postavení otroků prodělalo, a že tedy „servus“ či „mancipium“ praetorského ediktu nebo císařské konstituce je někdo jiný než „servus“ či „mancipium“ v Eurichově kodexu, Salském zákoně nebo nějaké jiné germánské kodifikaci.

Také při otázce, zda postavení otroka se změnilo k lepšímu či k horšímu, nemusíme s odpovědí dlouho váhat. Neboť platí železné pravidlo, že právní postavení otroka je přímo úměrné zájmu zákonodárce: čím méně si otroka všímá, tím horší postavení otrok má. A vůbec nejhůře by na tom byl tenkrát, kdyby se jeho osoba z normativního materiálu docela vytratila, protože by to nezbytně znamenalo, že zákonodárce odevzdává otroka zcela do vůle a moci pána a že bez jakýchkoli výhrad respektuje zásadu, že pánovi-vlastníkovi přísluší nad nesvobodným neomezené právo vlastnické, zahrnující svobodné oprávnění „rem uti, frui et abuti“.²⁾

To se ovšem nikdy nestalo, a také se ani stát nemůže. Bez „*otrockých norem*“ se neobešel žádný starověký ani raně středověký právní řád, i římské otrokářské právo mělo v době svého kulminačního rozvoje (tj. od 2. stol. př. n. l. do 2. stol. n. l.) nejrozličnější speciální ustanovení pro otroky a i v době klasické jich nemělo málo.

Pravda, tenkrát byly formulovány některé řehole, které v obecné poloze právní

¹⁾ Výrazu zákonodárce se v studii používá v nejširším slova smyslu, vlastně ve významu „pramen práva“.

²⁾ Není proto docela správné, když se někdy v literatuře těžké postavení otroků dokládá poukazem na skutečnost, že zákony stíhaly otroky nejpřísnějšími, nejednou speciálně jen pro otroky stanovenými tresty. Striktně vzato znamená totiž každý zásah zákonodárce do vztahu pána k otrokovi omezení otrokářova vlastnického práva.

subjektivitu otroků totálně popíraly („servi pro nullis habentur“, „servile caput nullum ius habet“, „quodcumque per servum acquiritur, id domino acquiritur“),³⁾ to však byly jen postuláty, prostá teoretická východiska, ze kterých musely být připuštěny výjimky, protože jinak by se právní řád v pouhém zájmu logické stavby a skloubenosti nebezpečně vzdaloval od praxe a potřeb denního života a stával se v některých svých částech zcela obsoletní.

Z této obecně známé římské zkušenosti lze ovšem vyvodit závěr další: neobejde-li se bez „otrockých norem“ ani klasické otrokářské právo, musí pozitivních ustanovení o otrocích přibývat v těch právních systémech, které vytváří společnost, jež k otrokářství buďto teprve směřuje a zná zatím jen nevyvinuté otroctví patriarchálního typu, anebo společnost, ve které je otrokářský řád již v úpadku.

Pro důkazy netřeba chodit daleko: četné zmínky o závislých producentech v právních památkách staroegyptských,⁴⁾ na „otrocké normy“ bohaté právo babylonských Chammurapiho zákonů a zákony Hettitů,⁵⁾ práva některých řeckých poleis,⁶⁾ římské právo rané republiky⁷⁾ — to všechno jsou doklady primitivní formy otroctví, kdy málo pokročilý stupeň vývoje výrobních sil neumožňuje exploatovat otrockou sílu jinak než formou individuální nesvobodné malovýroby, což zase zpětně nedovoluje zákonodárci nepřiznat otrokovi některá základní rodinná a majetková práva.

Ocitne-li se však otrokářský řád v úpadku, musí zákonodárce ze svých maxim typu „servi pro nullis habentur“ slevovat, protože převládajícím výrobním poměrem se znovu stává nesvobodné a polosvobodné drobné hospodářství, se kterým jsou zásady úplného popírání právní subjektivity bezprostředního producenta prostě neslučitelné. Vidíme to velmi názorně na jediném příkladu, který dějiny

³⁾ „Servi pro nullis habentur“ — D 50, 17, 32 (Ulpianus); „servile caput nullum ius habet“ — D 4, 5, 3, 1 (Paulus); „quodcumque per servum acquiritur, id domino acquiritur“ — Gai I, 52; „servo autem ipsi quidem nulla iniuria intellegitur fieri“ — Gai III, 222 aj.

⁴⁾ Ve srovnání s klasickým otroctvím římským je postavení egyptských otroků tak volné, že někteří egyptologové existenci otroctví ve Staré a Střední říši vůbec popírají. Cf. např. J. P i r e n n e, „Gouvernés et gouvernants dans l'ancienne Égypte“, Recueils de la Société Jean Bodin, XXIII, Bruxelles 1968, str. 61—62.

⁵⁾ V Chammurapiho zákonech tvoří otroci jednu ze tří právních kategorií obyvatelstva, podle kterých je v textu rozlišována celá řada trestních sankcí. Cf. J. G a u d e m e t, Institutions de l'Antiquité, Paris 1967, str. 33—34. Také hettitské právo uznává, že otroci mají omezenou právní subjektivitu (R. H a a s e, „Herrscher und Beherrschte im Hatti-reich“, Recueils de la Société Jean Bodin, XXIII, str. 88 a násl.).

⁶⁾ Spartští heilóti jsou výmluvným dokladem, jak primitivní hospodářské poměry nedovolí někdy ani individuální exploataci nesvobodné pracovní síly.

⁷⁾ Z nejstaršího období je z římského práva dochováno o otrocích jenom velmi málo konkrétních norem. Najdeme-li však v zákoně 12 desek pravidlo, ve kterém se pokuta za poranění otroka určuje zlomkem pokuty placené za poranění svobodného, je to nejen doklad faktu, že otrok se v tomto případě nepovažuje za věc, ale patrně i svědectví o konkrétní aplikaci obecně platného principu.

poskytují, na hospodářské a společenské krizi římského impéria v období pozdního císařství — dominátu.⁸⁾ V zájmu zvýšení produktivity práce uvolňuje legislativa postavení nesvobodných výrobců, a respektujíc jejich relativní hospodářskou samostatnost, přiznává jim (sice váhavě a nedůsledně) určitou míru právní subjektivity, opět především v oblasti majetkových a rodinných vztahů. Tím se pochopitelně množí „otrocké normy“, ať již proto, že řady otroků jsou právně diferenciovány, či proto, že právo reguluje poměry dříve u otroků politicky irelevantní.⁹⁾

Všechno to, co jsme zatím o „otrockých normách“ řekli, bylo by možno vyjádřit i jinak a konstatovat, že každé zákonné ustanovení týkající se otroka je ve své podstatě vždycky výjimkou ze zásady, že otrok není subjektem práv, ale jen pouhá věc, pouhý předmět majetkových zájmů vlastníka. Kdyby totiž popření právní subjektivity otroka bylo provedeno důsledně, nemusela by se legislativa otrokem vůbec zabývat a otrok by se v zákonných textech prostě neobjevoval, tak jako se v jen trochu zobecňujících zákonech neobjevují jiné konkrétní živé i neživé věci, jež jsou opravdu pouhým objektem majetkových práv.

To se však — jak řečeno — nemůže stát. Neboť nechce-li zákonodárce být jaksi sám proti sobě a nechce-li již předem vnášet do svých norem nejasnosti a zmatek, nemůže přehlédnout, že otrok nikdy nebude pouhou věcí, prostým kusem majetku, jako jsou dobytčata či jiné movité věci, „jež se samy pohybují“ (jak říkalo římské právo). Protože otrok vždycky zůstane člověkem, tedy živoucím tvorem, který na rozdíl od všech ostatních je nadán rozumem, svobodnou vůlí. Tu žádný právní řád popřít a zničit nemůže, to je přírodní fakt, který se právem nedá změnit, a právním řádům proto nezbyvá, než aby jej respektovaly.¹⁰⁾

O pokrevním příbuzenství — případu úplně stejném — známa řehole římského práva kdysi říkala: „Iura sanguinis nullo iure civili dirimi possunt“ (Pomponius D 50, 17, 8). O lidské vůli a jejích projevech to platí rovněž, a namítne-li se snad, že jak staré, tak i moderní právní řády běžně odmítají uznávat projevy vůle dětí a osob duševně nemocných, je odpověď nasnadě: jsou to výjimečné případy, kdy buď opravdu žádná vůle není (šilenci), anebo kdy jsou její projevy tak bezvýznamné, že je možné je bez vážnějších kolizí prostě ignorovat.

To ale ještě není všechno. Musí-li zákonodárce vždycky respektovat rozum a vůli otroka (v první řadě proto, aby mu mohl uložit určité specifické povinnosti, např. v zájmu ochrany pána-vlastníka či vůbec svobodných osob před útoky

⁸⁾ Stručný, ale velmi výstižný přehled vývoje podává Encyklopedie antiky, Praha 1973, heslo „velkostatky“.

⁹⁾ J. G a u d e m e t, op. c., str. 711 a násl.

¹⁰⁾ J. G a u d e m e t (op. c., str. 548) k tomuto problému poznamenává: „Pris entre le principe juridique qui tenait l'esclave pour une chose et la réalité qui obligeait à voir dans l'esclave un homme, parfois fort habile, instruit et capable de rendre de multiples services, les juristes ne sont pas toujours restés fidèles à la pure logique du droit.“

otroka samého), mohlo by postačit, aby ji respektoval negativně, tj. ukládáním povinností, ne však i pozitivně, tj. přiznáním určitých práv.

Římské zkušenosti však opět ukazují, že ani to není dost dobře možné. Protože žádná společenská formace, ani nejvyspělejší otrokářská společnost starověkého Říma, nevytvořila nikdy takové výrobní poměry, aby mohla být v masovém a naprosto převládajícím měřítku provedena myšlenka totální hospodářské nesamostatnosti významného, či dokonce rozhodujícího bezprostředního producenta. Snad to bylo možné na latifundiích římských velkostatkářů, kde otroci v houfech pracovali pod dozorem často rovněž nesvobodných správců, snad to bylo možné i v řadách otroků-osobních služebníků — novodobé historické bádání však přesvědčivě dokázalo, že latifundia nebyla v římské ekonomice nikdy zjevem dominantním, protože optimální (a tedy nejrozšířenější) formou exploatace otrocké pracovní síly se po celá staletí jevila „villa“, statek s nevelkou rozlohou nemovitostí a několika desítkami nesvobodných lidí na něm pracujících.¹¹⁾

Také velkou koncentrací neproduktivních otroků-osobních služebníků po domech římských boháčů nelze předpokládat jako běžnou, protože byla maximálně nepohodlná, politicky nebezpečná a ani těm nejzámožnějším vlastníkům nesvobodných se nemohla vyplácet.¹²⁾

Jestliže se ovšem ve společenském průměru nerealizuje masové a jaksi extenzivní vykořisťování otrocké pracovní síly, znamená to nutně, že hospodářská a společenská praxe nemůže pustit úplně ze zřetele osobní zainteresovanost bezprostředních výrobců na produkci, a té nelze dosáhnout jinak než jistým uvolněním ekonomického postavení nesvobodného člověka. Uvolnění se uskutečňuje nejdříve ve sféře hospodářské, dodatečně — a někdy velmi opožděně — i ve sféře morální a nakonec právní.

Raná římská republika (zhruba do 3. století př. n. l.) může být opět nejlepším důkazem. Jejím ekonomickým základem byla svobodná, polosvobodná a nesvobodná malovýroba, především zemědělská, později i řemeslná. Třeba dodat, že s výraznou tendencí stále stoupajícího významu exploatace otrocké pracovní síly, která již někdy ve 2. století rozhodným způsobem převládla, a otrokářský výrobní způsob tak vstoupil do stadia svého vrcholného vývoje.

Jak se v rámci těchto tendencí a tohoto procesu utvářelo hospodářské postavení otroka, nelze z pramenů spolehlivě zjistit. Ne snad proto, že by vůbec chyběla konkrétní přímá svědectví, sporné však zůstává, zda tato svědectví lze zobecňovat a povyšovat na společenský průměr. A tak jsme odkázáni spíše na některé prvky

¹¹⁾ N. Brockmeyer, *Antike Sklaverei*, Darmstadt 1979, str. 57 a násl.; *Encyklopedie antiky*, heslo „villa“. Tvzení, že od 2. stol. př. n. l. byly villy „postupně zatlačovány velkostatky“, je však problematické.

¹²⁾ Případ Pedania Secunda, který měl ve svém římském domě na 400 otroků (Tacitus *Annales* XIII, 26—27), je zřejmě výjimečný a není nejmenších důvodů jej generalizovat. Zákon Fufia Caninia a výklady, které k němu nacházíme (Gai I, 42—44), jsou pro posouzení problému indiferentní, protože zákon jednal o otrocích vůbec.

nadstavbové (především na morální a právní normy), které sice o postavení otroka podávají zprávy jen nepřímé, samy jsou však produktem zobecňování, přitom zobecňování dobového, které na převládající ekonomické poměry reaguje zřejmě bezprostředně, byť i se zpožděním.

Při posuzování problému míry hospodářské samostatnosti římského otroka v době republiky musí být vždycky východiskem instituce otrockého peculia.¹³⁾ Je to původně jen instituce ekonomická, bez jakékoli morální, či dokonce právní sankce: vlastník odděluje část majetku a předává ji svému otrokovi do užívání, event. do samostatné správy (tzv. libera administratio). Jak se z pramenů zdá, zahrnoval pojem peculia ve starší době pouze majetek pánem otrokovi předaný, a bylo proto nepochybně pokrokem (a dokladem ekonomického osamostatňování nesvobodného), vztahoval-li se časem pojem peculia i na majetek, kterého otrok nabyl odjinud, ať již pomocí peculiárních věcí, či na peculiu docela nezávisle.¹⁴⁾ A bylo dalším krokem vpřed, začalo-li praetorské právo spojovat se správou peculia některé zvláštní právní důsledky (tzv. actiones adiectitiae qualitatis — viz dále).

To nesporně svědčilo o faktu, že hospodářská závislost otroka na pánovi se dále uvolňuje a že se peculium začíná považovat za zvláštní, na pánovi ne docela závislý otrocký majetek.¹⁵⁾

Uznávání otrockého majetku se postupem doby tak vyhranilo, že již nejpozději od 3. století př. n. l. se v Římě nevylučovala možnost, aby si otrok pomocí peculia vykoupil svobodu od vlastního pána.¹⁶⁾ Všechno se ovšem zprvu realizuje jen „via facti“, protože pro právní řád žádné zvláštní otrocké vlastnictví neexistuje a „redemptio suis nummis“ (jak se výkupu svobody z prostředků peculia později říká) je pojmově vyloučena. Ale ekonomické potřeby a společenská praxe jsou natolik silné, že i zákonodárce začíná váhat a otrocký majetek respektovat.

Děje se to — jak již řečeno — prostřednictvím praetorského ediktu a soudní praxe, nejdříve výlučně nepřímo, cestou omezování ručení majitele moci za otrokova majetkoprávní (v podstatě kontraktní) jednání.

Lze předpokládat, že staré republikánské právo římské vycházelo zpočátku ze zásady, že pán odpovídá za každé jednání otroka tak, jako kdyby je podstoupil sám, tedy neomezeně. U kriminálních a deliktních činů byla časem neomezená

¹³⁾ L. H e y r o v s k ý, Dějiny a systém soukromého práva římského, Praha 1910, str. 893 a násl.; I. Z e b e r, A Study of the Peculium of a Slave in Preclassical and Classical Roman Law, Wroclaw 1981.

¹⁴⁾ Nepřímo to vyplývá ze zásady, že za součást peculia se považuje pouze to, co pán jako součást peculia schválí („non quid servus ignorante domino habuerit peculii esse, sed quid volente“ — D. 15, 1, 4, 2).

¹⁵⁾ Je to zřejmé i z opatrné a ne vždy logicky zdůvodnitelné dikce právníků, např. „Quasi patrimonium liberi hominis peculium servi intellegitur“ (D 15, 1, 47, 6). Srovnej i Ulpianův text, citovaný v poznámce 18.

¹⁶⁾ J. K i n c l, „Servus suis nummis emptus“, Acta Universitatis Carolinae — Iuridica No.4, Praha 1973, str. 237 a násl.

odpovědnost oslabena systémem noxálních žalob (tedy možností zbavit se ručení vydáním pachatele poškozenému), později začal být princip prolamován výjimkami a pro některá kriminální jednání otroků byly sankce stanoveny přímo. Tak se v římském republikánském právu objevily zvláštní „otrocké normy“, normy pohřichu negativní, otrokům jistá jednání zakazující. Zdá se, že původně měly jen subsidiární charakter: aplikovaly se pouze tehdy, když pán svého otroka potrestat nemohl anebo nechtěl.¹⁷⁾

Potom se však pokročilo dále a vyhlášovaly se i normy pozitivní. A byly-li negativní normy prostým důsledkem skutečnosti, že otrok není jen obyčejným objektem práv, ale člověkem s rozumem a vůlí, a tudíž i schopností samostatného jednání ve zlém úmyslu, reagují pozitivní normy na zatím minimální, ve společenském průměru však již ne nevýznamnou hospodářskou samostatnost nesvobodných. Jsou to ustanovení, ve kterých zákonodárce sice neuznává, že by otrok mohl být vlastníkem *de iure*, společenské vztahy však upravuje tak, jako kdyby otrok vlastnické právo opravdu měl.¹⁸⁾ Neboť jak jinak vysvětlovat všechny praetorské „*actiones adiectitiae qualitatis*“, kdy pán za majetkoprávní jednání otroka ručí jen do výše hodnoty otrockého *peculia* (*actio de peculio*), anebo kdy pán si z objemu *peculia* odečítá vlastní pohledávky, jež vůči svému otrokovi má (*actio de in rem verso*), a kdy nakonec vlastně jen jako výjimka platí to, co by mělo být přirozeným důsledkem principu, že vlastník za každé otrokovo jednání ručí vždycky sám a neomezeně (*actio quod iussu*)?¹⁹⁾

Dalo by se možná namítat, že praetorské „*actiones adiectitiae qualitatis*“ jsou pouze ustanovení vedlejší, ustanovení týkající se mimořádných případů, ustanovení, která nelze příliš zobecňovat a pokoušet se v jejich světle o charakteristiku majetkoprávního postavení otroků vůbec. Ale námitka je zřejmě lichá. Normy praetorského ediktu se vyhlášovaly na základě dlouholetých zkušeností, jsou plodem zobecňování, případů výjimečně a právně bezvýznamných si nevšímají.

Také zájem, který této problematice věnují právníci doby pozdější, dosvědčuje, že jde o otázky stále aktuální a běžné. I v jednoduché a maximálně stručné učebnici práva pojednává Gaius o „*actiones adiectitiae qualitatis*“ podrobně,²⁰⁾ v době

¹⁷⁾ Zásadu plné odpovědnosti pána za jednání otroka uznávají všechny primitivní právní řády. Také princip noxálního ručení není zvláštností římského práva, najdeme jej i jinde, např. v zákonech starých Germánů. O přímé trestní odpovědnosti otroků v Římě cf. T. Mommsen, *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899, str. 80 a násl.; str. 808 a násl.

¹⁸⁾ Charakteristický je v tomto směru výrok klasického právníka Ulpiana: „*Nec servus quicquam debere potest nec servo potest deberi, sed cum eo verbo abutimur, factum magis demonstramus quam ad ius civile referimus obligationem!*“ (D 15, 1, 41).

¹⁹⁾ Stejně i *actio institoria* a *actio exercitoria*, které představují jen zvláštní variantu *actio quod iussu*. Je ostatně charakteristické, že *actiones adiectitiae qualitatis* zavádějí jednotný režim pro všechny osoby podřízené, ať již jsou to lidé svobodní (typicky *fili familias*), či otroci.

²⁰⁾ Gai IV, 69–74.

klasické je také propracována teorie naturálních obligací, která s problematikou úzce souvisí.²¹⁾

Shrnout lze tedy asi takto: po překonání stadia patriarchálního otroctví, kdy primitivní obyčejové právo nahlíželo na otroka nejen jako na objekt, ale i jako na subjekt práv, vychází vyspělejší republikánské právo římské ze zásady, že otrok právní subjektivitu principiálně nemá, a že je tedy juristicky pouhou věcí. Z tohoto teoretického (politického) postulátu se však připouštějí výjimky a civilní i praetorské právo uznává, že otrok může být pachatelem trestného (kriminálního) činu: v zájmu vládnoucí třídy otrokářů stihá proto někdy otroka i proti vůli jeho pána-vlastníka a vyhlašuje pro tyto případy zvláštní „otrocké trestní normy“.

Časem začíná právní řád respektovat i jistou hospodářskou nezávislost nesvobodných lidí a v praetorském ediktu se objevuje řada ustanovení, která sice neuznávají otroka přímo jako vlastníka, ale s jeho jednáním spojují stejné anebo podobné účinky, jako kdyby vlastníkem opravdu byl. Za principátu se pak výjimečně setkáváme dokonce s normou, která vlastnické právo otroka chrání přímo: podle konstituce císařů Marka a Vera má otrok, který si od svého pána vykoupí svobodu z prostředků peculia, za určitých podmínek zákonný nárok na propuštění na svobodu.²²⁾

Rubem hospodářského a společenského uvolňování postavení nesvobodných lidí jsou potom zvláštní normy (od 1. stol. n. l. již dosti časté), jež omezují pána-vlastníka při zneužívání jeho vlastnické pravomoci nad otrokem.²³⁾

Germánské právní systémy (tak, jak je torzálně písemně zachycují jednotlivé *Leges barbarorum*) vycházejí při reglementaci postavení otroků v podstatě ze stejných principů jako republikánské a klasické právo římské. To znamená, že neuznávají právní subjektivitu otroka a nakládají s ním jako s věcí, jako s kusem dobytka, kterému je otrok jako věc živá a sama se pohybující nejvíce podobný.

Leges nemají ovšem zobecňující formulace typu „*servus nullum caput habet*“ či „*servi pro nullis habentur*“ atd. a výchozí stanovisko zákonodárce se projevuje pouze v tom, jak v řadě konkrétních ustanovení je otrok jedním dechem jmenován vedle dobytka jako objekt právního jednání nebo protiprávních činů,²⁴⁾

²¹⁾ Jedním z hlavních důvodů vzniku naturální obligace byly závazky kontrahované otroky.

²²⁾ J. K i n c l, „*Servus suis nummis emptus*“, l. c., str. 244.

²³⁾ Ne zcela právem bývají v literatuře právě tyto zákony uváděny jako nejcharakterističtější (ne-li vůbec jediný) příznak uvolňování („zlepšování“) postavení otroků v Římě. Zapomíná se přitom, že jde vesměs o postih excesů, tedy o postih mimořádných případů zneužívání vlastnického práva. Vyplývá to docela jasně i z Gaiovy poznámky ke slavné konstituci Antonina Pia o ochraně otroků: konstituce zakazuje zabíjení a týrání vlastních otroků a Gaius dodává: „*Et utrumque recte fit; male enim nostro iure uti non debemus; qua ratione et prodigis interdicatur bonorum suorum administratio*“ (II, 53).

²⁴⁾ *Pactus legis Salicae* (tit. 10,1): „*Si quis servum aut ancillam alienam, caballum vel iumentum furaverit . . .*“; *Lex Frisionum* (tit. 4): „*De servo aut iumento alieno occiso*“; *Lex Alamannorum*, tit. 34; *Lex Baiuvariorum* tit. 9,3 aj.

anebo jak se otrokem způsobená škoda vyrovnává úplně stejným způsobem jako škoda způsobená zvířetem.²⁵⁾

Ostatně má-li vlastník otroka neomezenou pravomoc nad jeho životem a smrtí — a to dokládá již pověstné místo z Tacitovy Germanie²⁶⁾ — má zcela logicky i ničím neomezenou pravomoc nad otrokovým majetkem, a nepochybně platí, že co vlastní otrok, vlastní podle práva jeho pán, a čeho otrok nabývá, nabývá pro svého pána.

To jsou ovšem jenom názorová východiska, to je pouhá teorie, u Germánů snad ještě „teoretičtější“, než bývala kdysi v Římě.

Neboť otroctví se u Germánů vyvíjí v úplně jiných ekonomických a společenských podmínkách, díky nimž se nikdy nerozšíří tak, aby z procesu výroby vytlačilo anebo jen do pozadí zatlačilo producenty polosvobodné a svobodné. To potom nezbytně vtiskne germánskému otroctví docela zvláštní charakter, takže nejedním rysem připomíná staré otroctví patriarchální („tacitovské“), nejedním pak zase poklasické, „úpadkové“ otroctví římské. Je to výrazně patrné ze všeho bohatého normativního materiálu, který Leges o otrocích obsahují.

Valnou většinu tohoto materiálu — ať už jde o Leges romanizované nebo obsahově zcela původní — tvoří normy trestního práva, ony pověstné soupisy (či jak německá historiografie někdy říká, „katalogy“) protiprávních zásahů, na které zákonodárce vyhlašuje sankce. Sankce bývají diferencovány, někdy podle sociálního postavení poškozeného (typicky např. při usmrcení člověka nebo při ublížení na těle), někdy podle postavení pachatele. Tato druhá eventualita je nesporně častější a jejím východiskem je zpravidla základní rozlišování lidí na svobodné a nesvobodné: tak vzniká charakteristická podvojnost sankcí, kterou bychom pro latinsky psané Leges mohli stručně vyjádřit schématem „si ingenuus fecerit + sankce — si servus fecerit + sankce“.

Nutno doplnit, že obojí sankce jsou nejčastěji majetkové (peněžité pokuty) a že zvláštní otrocké sankce bývají obyčejně v jisté závislosti na trestech pro svobodné (bývá to polovina, třetina či čtvrtina sumy, někdy ovšem zase násobek). Při těžkých deliktech, kde peněžité sankce pro svobodné jsou velmi vysoké, bývá pro otroka určen trest tělesný (bičování, tresty mrzačící), eventuálně trest smrti.

Tím se potom stává, že z obsahového hlediska zahrnují jednotlivé Leges vlastně dvě velké masy práva: tu, která platí pro svobodné, a tu, která platí pro otroky. Richard Schröder užíval již před lety k označení této druhé skupiny přiléhavého termínu „das Sklavenrecht“, česky bychom snad přesněji řekli „otrocké právo trestní“.²⁷⁾

Generalizace je samozřejmě hrubá a zdaleka nepostihuje bohatou obsahovou

²⁵⁾ Pactus legis Salicae tit. 35,8 a tit. 36. Srovnej poznámku 42.

²⁶⁾ Cap. 25: „occidere solent non disciplina et severitate, sed impetu et ira, ut inimicum, nisi quod impune.“

²⁷⁾ Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte, Leipzig 1898, str. 347.

problematiku germánských Zákonů, pro srovnání s normami římskými však plně vyhovuje, neboť vyjadřuje to, co je pro *Leges* rysem zvlášť charakteristickým.

Co však z konfrontace vyplývá?

Především to, že také pro germánského zákonodárce není otrok obyčejnou věcí, pouhopouhým objektem práv. Navenek se tento fakt projevuje již v tom, jak velkou pozornost zákonodárce otrokům věnuje, kolik zvláštních otrockých norem jednotlivé *Leges* obsahují. Konstatovali jsme, že tato kvantita může být pouze důsledkem zvláštního postavení otroka — nesvobodného člověka, a to postavení hospodářského i společenského, protože prvé nepochybně podmiňuje druhé.

Podívejme se proto nejdříve podrobněji, jaký základ měla tato zvláštnost ve sféře ekonomické, tedy konkrétně: jak se utvářelo postavení otroků ve výrobním procesu germánských společenstev.

Z textů Zákonů a dalších normativních aktů (královských nařízení a synodálních kánonů) dostaneme odpověď jen polovičatou a vlastně nepřímou. Zjistíme, že způsoby exploatace otrocké pracovní síly byly různorodé, otroci pracovali v zemědělství, známi byli i otroci řemeslníci, v přádelnách zámožnějších držitelů pracovaly skoro výlučně otrokyně, někdy vykonávali nesvobodní i služby vyššího druhu, např. lékařské, učitelské atd. To všechno lze ze Zákonů vyčíst celkem snadno, jednak ze speciální terminologie (*servi aratores, porcarii, aurifices, famuli, ancillae in gynaikeio apod.*), jednak z charakteru nejčastějších otrockých deliktů, které jsou postihovány (delikty páchané v zemědělství, při provozu řemesel, na panském dvoře aj.).

Složitější je problém formy vykořisťování otrocké pracovní síly. Nabízí se totiž alternativa: otrok může pracovat buď přímo pro svého pána (např. jako jeho osobní služebník, jako čeledín na panském statku), anebo je mu vydělen majetek do osobního užívání (*peculium*), a otrok potom produkuje jaksi pro sebe a vlastníkovi je povinen pouze službami a dárkami.

Tacitova charakteristika germánského otroctví svědčí docela jednoznačně ve prospěch alternativy druhé, Tacitus domáci, tj. v domě pána žijící otroky vůbec nezná a mluví pouze o otrocích s vlastním domem a vlastním hospodářstvím, tedy podle naší terminologie o otrocích na panské půdě usazených.²⁸⁾

Leges naproti tomu žádné kategorie otroků „usazených“ a „neusazených“ neznají, jejich sankce jsou koncipovány obecně, jaksi pro „otroky vůbec“, stejně tak královské výnosy a synodální usnesení. To ovšem nijak neznamená, že by v době jejich publikace (tedy v 5.—9. století) otroci usazení a neusazení již známi nebyli. Postačí, nahlédneme-li do některé francké či vizigótské formulářové sbírky, anebo začteme-li se do textů století od století se množících donačních

²⁸⁾ „Ceteris servis non in nostrum morem, descriptis per familiam ministeriis, utuntur: suam quisque sedem, suos penates regit. Frumenti modum dominis aut pecoris aut vestis, ut colono, et servus hactenus paret.“ (Cap. 25.)

listin kostelům a klášterům, abychom zjistili, že jenom zřídka — možno říci dokonce zcela výjimečně — byli církevním institucím tradováni otroci bez půdy, tj. bez *peculia*. V praxi lze tedy zřejmě za pravidlo považovat případy, kdy ne-svobodní byli „za spásu duše“ darováni či prodáváni s pozemkem, na kterém seděli a pracovali.²⁹⁾

Lze proto tvrdit, že formuláře a listiny (akty nenormativní povahy) potvrzují Tacitovu charakteristiku, a to přímo a naprosto jednoznačně. Ale nejen listiny a formuláře.

Časté usazování otroků na půdě předpokládají i povšechné a obecné údaje, které o hospodářské situaci nově vzniklých germánských států máme. Je dobře známou skutečností, že ekonomické poměry barbarských říší se utvářejí jako svérázná syntéza pozdně otrokářského způsobu výroby a primitivního „občinného hospodářství“ Germánů samých. Což zkratkovitě řečeno znamená, že se docela ztrácejí všechny formy velkovýroby, zemědělské i řemeslné, že produkce zboží se omezuje na minimum, rozpadají se trhy, hospodářství se naturalizuje a jeho základem se stává svobodná, polosvobodná a otrocká malovýroba, produkující téměř výlučně pro vlastní spotřebu.³⁰⁾

To platí nejen pro početné vrstvy drobných sedláků germánských, ale i pro královský, církevní či šlechtický velkostatek, který dílem přežívá z doby římské, dílem se nově vytváří. Je provozován výlučně jako systém drobných závislých hospodářství, jde tedy o velkostatek spíše v politickém než ekonomickém smyslu.³¹⁾

Velmi plasticky dokazují tuto praxi nejstarší francké klášterní polyptychy, které se dochovaly z konce 8. a počátku 9. století: obraz je úplně stejný, mezi způsobem hospodaření na rozlehlých statcích v oblasti pařížské (polyptych *opata Irminona*) a formami produkce na pozemcích v nejjižnější části země (polyptych kostela sv. Viktora v Marseille) není prakticky žádný rozdíl. Základní výrobní jednotkou je drobná závislá držba otroka, propuštěnce či „svobodného“ nájemce, správní jednotku jednotlivých oblastí představuje středně velká panská (dominikální) villa, na které závislí sedláci několik dní v týdnu či roce robotují a kam odevzdávají své naturální a peněžité dávky.

Ačkoli oba nejstarší polyptychy pocházejí z doby relativně mladé, je z jejich textu patrné, že stav, který zaznamenávají, je plodem předlouhého historického vývoje a že usazování otroků na drobných areálech půdy bylo starou praxí nejen

²⁹⁾ J. K i n c l, *Otrocí ve franckých právních pramenech 6.—8. století*, Praha 1973, str. 85 a násl.; str. 148 a násl.; str. 167; str. 198 a násl.

³⁰⁾ Ch. E. P e r r i n, „Le grand domaine en Allemagne“, *Recueils de la Société Jean Bodin*, IV, Wetteren 1949, str. 116 a násl.; A. D u m a s, *Le régime domanial et la féodalité dans la France du Moyen Age*, ibidem, str. 150 a násl.

³¹⁾ „C'est le système des petites cultures qui dès maintenant a partout triomphé," poznamenává k problému organizace velkostatku H. Sée (*Les classes rurales et le régime domanial en France au Moyen Age*, Paris 1901, str. 63). Srovnej i poznámku předcházející.

římských provinciálů, ale i germánských dobyvatelů a kolonizátorů. Ze strany římské o tom podávají výmluvné svědectví velké kodifikace práva z 5. a 6. století (Codex Theodosianus a Leges Romanae barbarorum), kde kolonát a nesvobodná zemědělská malovýroba jsou častým objektem právní reglementace,³²⁾ ze strany Germánů praxi dosvědčují narativní prameny, listiny a polyptychy, hlavně však — i když jenom nepřímo — Leges.

Neboť všechny ty zvláštnosti v právním postavení otroků, o kterých byla výše řeč, vyplývají z prostého faktu, že germánský zákonodárce vychází ze stanoviska, že „de iure“ otrok sice žádný majetek mít nemůže, že však „de facto“ vždycky nějaký majetek má a že jeho hospodářská závislost na pánovi-majiteli moci není ani zdaleka absolutní. Proto také počítá s tím, že většinu v zákonech uváděných kompozicí (pokut) může otrok uhradit sám, a stanoví-li přesto majetkovou odpovědnost vlastníka za protiprávní jednání jeho poddaného, má tato odpovědnost zpravidla jenom subsidiární charakter. Hospodářská volnost otroka se postupem doby upevňuje natolik, že zákonodárce v naprostém rozporu s výchozím teoretickým stanoviskem („otrok je zvláštní věcí svého majitele“) začíná upravovat povinnosti, které otrok vůči pánovi má.

To již je ovšem poslední krok, krok juristicky absurdní, absurdní však jen juristicky a jen proto, že zákon principiálně nechce a nemůže otrokovi přiznat nějaké právo, zejména ne přímo vůči vlastníkovu, neboť tím by samo vlastnické právo k otrokovi vzalo nezbytně za své.

Jinak řečeno: v germánských zákonech 5.—9. století se prohlubuje rozpor mezi právním a faktickým postavením otroka, rozpor, který byl již římskému právu vlastní a který nezbytně musí být vlastní každému právnímu řádu, který se pokouší degradovat člověka na pouhou věc, na pouhý objekt práv.

Rozdíly mezi římskou a germánskou úpravou jsou v podstatě podmíněny dvěma faktory: jednak hospodářskou a politickou situací, ve které se otroctví rozvíjí, jednak technickou úrovní zákonodárství.

Primitivní naturální formy germánské ekonomiky dovolují exploataci otrocké pracovní síly pouze v omezeném měřítku a ještě hlavně cestou individuální malovýroby (cestou usazování na půdě), germánské zákonodárství je pak ve svém celku i jednotlivostech „naivnější“, zcela konkrétní a méně teoretické než zákonodárství římské. Výchozí stanovisko je v obou systémech stejné: oběma zákonodárcům jde o to, aby vlastníkům (tedy vládnoucí třídě) zajistili co nejširší pravomoc nad osobami nesvobodnými, germánský zákonodárce však bez velkých skrupulí zaznamenává všechny anomálie, které z totálního popření právní subjektivity musí v praxi vzniknout, a neláme si hlavu logickým učleněním právních norem, které vyhlašuje.

³²⁾ J. K i n c l, Otroci, koloni a propuštění v Alarichově Breviariu, Acta Universitatis Carolinae — Iuridica, Praha 1965 passim.

Procházíme-li jednotlivé články jeho zákonů, vidíme, že tyto anomálie se projevují ve dvou skupinách právních předpisů:

a) relativně málo v těch, které chrání vlastníka otroka před protiprávními zásahy osob třetích;

b) vydatně zato v těch, které chrání vlastníka před protiprávním jednáním otroka samého. Tyto normy lze pak rozdělit opět do dvou skupin a rozlišovat 1. normy, které čelí útokům otroka přímo proti osobě vlastníka, a 2. normy, které postihují škodlivé zásahy otroků proti zájmům lidí cizích (třetích). Tuto podskupinu lze obecně charakterizovat jako soubor předpisů regulujících odpovědnost pána za jednání otroka a právě v této oblasti se nezbytně musí nahromadit nesrovnalostí nejvíce.

Neboť hlavně tady postihuje právo „věc-otroka“ jako aktivní element, jako z vlastní svobodné vůle jednajícího člověka.

Pokud jde o normy skupiny první, lze v hrubých rysech konstatovat toto: vlastnické právo k otrokovi je v Zákonech chráněno stejnými formami jako vlastnictví ke každé jiné movité věci. Právě v těchto souvislostech bývá otrok nejednou jmenován vedle dobytka a základ ochrany tvoří povinnost pachatele poskytnout vlastníkovvi náhradu škody za poškození, odcizení či zničení věci (tedy za poranění, ukradení či usmrcení otroka). Podle charakteru protiprávního zásahu přistupuje někdy k náhradě škody i pokuta, event. mírový peníz (tzv. *fredus*), placený veřejné moci — králi.³³⁾

Ve srovnání s korespondujícími předpisy římskými existují však u Germánů i v této oblasti rozdíly.

Především: v důsledku odlišných forem exploatace otrocké pracovní síly (pro Germány byla hlavním zdrojem zisku část výnosu otrockého *peculia*) rozdělují Zákony nesvobodné do různých kategorií a poskytují vlastníkovvi (a tím zprostředkovaně i otrokovi) ochranu různé intenzity. Otroci kvalifikovaní (řemeslníci, dozorcí atd.) mají vyšší kompozice než otroci obyčejní, zvláštní privilegia požívají rovněž otroci patřící privilegovaným pánům (ve starší době otroci královští, o něco později také otroci církevní).³⁴⁾ Naproti tomu římské právo trvalo vždy na zásadě „*servorum una conditio est*“ a zvláštní kategorie otroků státních nehrála nikdy nějakou významnější úlohu.

Za druhé: usmrcení cizího otroka zavazovalo podle římského práva pachatele k pouhé náhradě škody, v době klasické se však v této situaci připouštěla i možnost žaloby kriminální.³⁵⁾ Germánské *Leges* sice tuto alternativu neznají (pacha-

³³⁾ J. K i n c l, *Otroci ve franckých právních pramenech*, op. c., str. 119 a násl.

³⁴⁾ H. G e f f c k e n, *Lex Salica*, Leipzig 1898, str. 116—118; Ch. V e r l i n d e n, *L'esclavage dans l'Europe médiévale*, I, Bruges 1955, str. 639—640; I. J a s t r o w, *Zur strafrechtlichen Stellung der Sklaven bei Deutschen und Angelsachsen*, Breslau 1878, str. 27—28.

³⁵⁾ Gai III, 213: „*Cuius autem servus occisus est, is liberum arbitrium habet vel capitali crimine reum facere eum qui occiderit, vel hac lege (sc. lege Aquilia) damnum persequi.*“

tel hradí vždy jen náhradu škody), změna v nazírání na problém usmrcení člověka se však projevuje jinak. Náhrada škody, ke které je pachatel při zabití otroka zavázán, nabývá totiž postupem doby stále výrazněji povahu otrockého wergeldu, tedy pokuty, která je jedním z nejvýznamnějších rysů právního postavení svobodného člověka. Zcela zřetelně má charakter otrockého wergeldu suma 36 solidů v Lex Ribvaria,³⁶⁾ k wergeldům mají již velmi blízko i otrocké kompozice, které uvádějí Lex Alamannorum a Lex Baiuvariorum a některé Leges další.³⁷⁾

Změna náhrady škody ve wergeld je nepochybně příznačným symptomem proměny nazírání na právní postavení otroka, současně však také ukazuje, jak méněcenným člověkem otrok byl: vždyť wergeld obyčejného svobodného obnášel obvykle několik stovek solidů, otrocký v nejlepším případě jenom 36!

Pokud jde o normy skupiny druhé, tedy ty, které postihují otroka jako aktivní element, jako „věc“ z vlastní svobodné vůle jednající, třeba se nejprve zmínit o příkazech a zákazech, které před protiprávním jednáním otroka ochraňují jeho pána-vlastníka.

Stačí říci jen málo, protože tady mezi římským právem a germánskými Leges prakticky není rozdílů. Máme na mysli hlavně přechetné zákony „de fugitivis“, které jsou nejcharakterističtější: jak u Římanů, tak i u Germánů jsou namířeny proti osobám třetím, tedy těm, kdo otrokům na útěku pomáhají, přechovávají je či nesvobodným k útěku radí. Potrestání uprchlíka samého se přitom zásadně ponechává pravomoci majitele, který může postupovat jakkoli, až po usmrcení provinilého. Hranici panské zvůli vytyčují pouze kanonické normy o právu církevního asyly, světské zákony žádná podobná omezení nemají. „Potestatem vitae necisque“ považují zřejmě za plně vyhovující garanci před touto svéráznou formou třídního boje.³⁸⁾

To ovšem platí nejen pro útěk, ale i pro případy, kdy se otrok proti vlastníkově vzbouří a zaútočí na jeho osobu. Zákonodárce si těchto případů všímá jen docela výjimečně, zdá se, že speciální normy na vzpouru otroků nebyly v germánských říších nutné již proto, že primitivní naturální hospodářství větší koncentraci otroků nevyžadovalo a ani nedovolovalo a neomezená vlastnická pravomoc se proti individuálnímu projevu odporu jevila kautelou postačující.³⁹⁾

Dostáváme se k poslední skupině „otrockých norem“, v Zákonech daleko nejpočetněji zastoupené, to je norem, jež upravují odpovědnost pána za protiprávní jednání jeho otroka vůči osobám třetím; právě v nich — jak řečeno — se nej-

³⁶⁾ Lex Ribvaria, hrsg. von F. Beyerle — R. Buchner, Hannoverae 1954 (MGH Legum sectio I, t. III, p. II), Sachkommentar str. 138 a násl.; I. Jastrow, op. c., str. 22 a násl.

³⁷⁾ H. Brunner, Deutsche Rechtsgeschichte, I, Leipzig 1906, str. 369; I. Jastrow, op. c., str. 16—18; str. 27—28.

³⁸⁾ J. Kinc, Otroci ve franckých právních pramenech, op. c., str. 114; str. 118.

³⁹⁾ Ustanovení o vraždě pána otrokem má ze zákonů franckého okruhu pouze Lex Saxonum, c. 25 (cf. Capitulatio de partibus Saxoniae, c. 13); z ostatních Edictus Rothari (c. 13) a některé zákony anglosaské (Aethelstan II, 4; Cnut II, 57).

markantněji projevují změny, k nimž v postavení otroků došlo, právě tato ustanovení jsou pro posuzování problému právní subjektivity otroka nejdůležitější. Úprava samozřejmě není všude stejná, není dokonce jednotná ani v rámci jednotlivých zápisů práva, tendence vývoje je však jediná a všude víceméně jasně patrná: je to snaha omezit co nejvíce ručení majitele moci nad otrokem za jeho škodlivá jednání a pohánět vlastníka k odpovědnosti pouze za takové otrokovy činy, ze kterých by sám mohl mít nějaký prospěch.⁴⁰⁾

Východiskem vývoje je zásada, platná na všech primitivních stupních juristického myšlení: každou škodu, kterou způsobí otrok, uhradí jeho pán. Z germánských *Leges* ji vyznává ještě *Lex Thuringorum*, a sice v podobě „omne damnum quod servus fecerit, dominus emendet“. Proto také durynský zákon žádná další ustanovení o otrocích nemá, otrok je postaven na roveň věci, právní subjektivita se mu zcela upírá.⁴¹⁾

Stopy tohoto jednoduchého a pro vlastníka-pána velmi tvrdého nazírání najdeme i jinde, např. ve francké sbírce *Pactus legis Salicae*, kde škoda způsobená otrokem se vyrovnává úplně stejným způsobem jako škoda způsobená zvířetem. Ale to je již jen residuum, na které není třeba brát zřetel, protože četné další otrocké normy Paktu jasně dokazují, že primitivní vývojový stupeň byl v době zápisu práva u Franků dávno překonán.⁴²⁾

Tendence dalšího postupu je pak jasná: zákonodárce, vycházející z relativní hospodářské a společenské samostatnosti otroka, omezuje nejdříve trestní odpovědnost pána a stanoví, že za zlovolné (dolózně) páchané delikty otroka odpovídá jeho vlastník tak, jako kdyby je sám spáchal z nedbalosti anebo náhodou.⁴³⁾ Na dalším vývojovém stupni vylučuje i tuto omezenou poenální odpovědnost a vyhlašuje pro otroky tresty přímo.

Jsou-li to tresty na životě anebo těžké tresty tělesné, vychází se vstříc majetkovým zájmům vlastníka tím, že zákon někdy určuje výši možnosti výkupu z trestu.⁴⁴⁾ Jinak je potrestáním pachatele poenální ručení zcela konsumováno a pán odpovídá pouze materiálně (tj. ručí za náhradu škody).

Ale i v této sféře dochází záhy k omezením a objevují se normy, které postihují otroky nejen poenálně, ale i majetkově. Ke snižování majetkoprávní odpovědnosti pána za jednání otroka se kdysi propracovalo i právo římské, to však vždycky

⁴⁰⁾ J. K i n c l, *Otroci ve franckých právních pramenech*, op. c., str. 124 a násl.

⁴¹⁾ *Lex Thuringorum* 6, 57 (cf. 6, 57). Zákon jinak uvádí otroky pouze při enumeraci různých majetkových objektů (2, 28; 3, 33).

⁴²⁾ P. L e s e u r, „Des conséquences du délit de l'esclave dans les *Leges barbarorum* et dans les *Capitulaires*“, *Nouvelle revue historique du droit français et étranger*, XII, Paris 1888, str. 657—659; I. J a s t r o w, op. c. str. 13.

⁴³⁾ B r u n n e r — S c h w e r i n, *Deutsche Rechtsgeschichte*, II, str. 714; J. K i n c l, *Otroci ve franckých právních pramenech*, op. c., str. 124—125.

⁴⁴⁾ B r u n n e r — S c h w e r i n, op. c., str. 372—373. Velmi záhy se však objevují těžké trestné činy, kde výkup se vylučuje a vydání otroka státnímu orgánu je pro pána obligatorní.

problém řešilo oklikou, jaksi nepřímo — cestou noxálních a adjektických žalob proti majiteli moci podávaných.

Germánské Leges nemají sice ani zdaleka stanovisko jednotné, v jejich textech najdeme však dlouhou řadu norem, ve kterých se odpovědnost za způsobenou škodu přičítá otrokovi přímo, a ve kterých tedy zákonodárce málo dbá na principiální východisko, že otrok vlastně žádný majetek nemá a ani mít nemůže. Zákony prostě vycházejí z faktů, ze zkušeností denního života a předpokládají, že otrokovi skoro vždycky nějaké věci patří, že skoro vždycky má nějaký majetek. Je to sice obvykle jenom majetek nevelký, ale přece jen natolik samostatný, že otrokovi umožňuje, aby své dluhy vyrovnával bez jakéhokoli zásahu pána.⁴⁵⁾ Právní slupka majetkoprávní nezpůsobilosti se potom projevuje pouze tehdy, když otrok závazky nesplní a věřitel začne pohledávku vymáhat soudní cestou. Na soudě totiž nesvobodný člověk zásadně vůbec vystupovat nesmí, a jeho ručení je proto možno realizovat jen pomocí žaloby na jeho pána, který tak ručí subsidiárně.⁴⁶⁾

Vzhledem k tomu, že otrocké majetkové sankce Zákonů jsou vesměs jen peněžité sumy relativně velmi nízké, lze důvodně mít za to, že otrocký „majetek“ tvořily pouze věci menší hodnoty, patrně jen věci movité, zatímco pozemky zůstávaly v dispoziční volnosti vlastníků.⁴⁷⁾ Ale nemuselo tomu tak být vždycky: ve sbírce Marculfových formulí najdeme alespoň předlohu pro vyhotovení písemného potvrzení, kdy pán „daruje“ svému otrokovi (aniž by ho propustil) za věrné služby pozemek, který mu má připadnout „iure proprietario“, a otrok

⁴⁵⁾ Samostatný otrokův majetek předpokládají např. vizigótské zákony. Často se sice vyjadřují neurčitě, takže není docela jisté, že kompozici platí otrok sám, a ne jeho pán (LV VIII, 3, 2: „Quod si servus hoc nesciente domino fecerit, et damnum solvat et sepem reparet et C flagella suscipiat“), někdy je však díkce naprosto jasná a nepřipouští alternativu: „Servus vero si compositionem pro se exolvere non potuerit, aut si noluerit pro eo satisfacere dominus, servum pro reatu tradere non moretur“ (LV VII, 1, 1); „Si vero servus hoc sine iussu domini fecerit, omne damnum aut ipse aut eius dominus reddat, et ipse servus LX flagella suscipiat“ (LV VIII, 3, 10). Leges franckého okruhu mají vesměs formulace neurčité, ale i v nich najdeme pasáže, které nás o primárním plnění otroka nenechají na pochybách. Tak Lex Salica (tit. 35, 7) stanoví: „servus ipse aut . . . solidos VI . . . reddat aut castretur. Dominus vero servi . . . capitale et dilaturam . . . restituat; cf. tit. 12, 2. Lex Ribvaria má neurčité stylizace, jedná-li se o peněžitou sankci menšího objemu, např.: „Si autem servus servo sanguinem effusionem fecerit, 3 dimidio solid. culpabilis iudicetur“ (LR, tit. 25; cf. tit. 26; 20, 3; 21, 1; 24). Jde-li o kompozici vyšší, uvádí zákon výslovně, že ji platí pán (LR, tit. 23: „Quod si servus homini Franco . . . osso fregerit, dominus eius 36 solid. culpabilis iudicetur“; cf. tit. 27; 29; 30; 31).

⁴⁶⁾ Jasně je to patrné již z Chilperichova ediktu z let 561—584, který stanoví: „ . . . servus culpabilis iudicetur; at causa super dominum non ascedat nisi quantum de servo lex est“ (c. 8).

⁴⁷⁾ Výslovně to potvrzuje zákon vizigótského krále Chindasvinda „De servorum venditis rebus“ (LV V, 4, 13): zákon zakazuje otrokům prodávat domy, pozemky, vinice a otroky; prodá-li však otrok domácí zvíře nebo nějakou drobnou věc (res quascumque vel ornamenta), je prodej platný a pán jej nesmí zrušit.

jako řádný vlastník může darovanou nemovitostí nakládat docela libovolně, tak jak to jen vlastníkově přísluší.⁴⁸⁾

Marculfův text je sice ojedinělý, jeho svědectví však přesto nelze podceňovat, protože je dobře známo, že do franckých formulářových sbírek byly zahrnovány jenom ty texty, které praxe potřebovala často, anebo alespoň ne výjimečně.⁴⁹⁾

Mluví-li ovšem Marculfova formule o „vlastnickém právu“, lze stále ještě argumentovat poukazem na skutečnost, že jde o neoficiální akt, který nemá právně normativní povahu, a který proto dokládá pouze praxi a její juristicky nepřesnou terminologii.

Ale oficiální Lex Alamannorum se vyjadřuje úplně stejně: v titulu o žhářství (tit. 82) stanoví zákon sankce na poškození majetku svobodných lidí a potom připojuje tři odstavce se speciálními tresty pro žháře domu (82, odst. 4), stodoly (odst. 5) a sýpky (odst. 6), které patří otrokovi. Kdyby zákonodárce vycházel z premisy *res servi = res domini*, byly by ty normy docela zbytečné, protože otrocký majetek by chránily tresty, které chrání pána.

Závěr je jednoznačný: nejen praxe denního života, ale někdy i zákon opouští výchozí stanovisko totální nezpůsobilosti otroka k právům a mluví o zvláštním „otrockém vlastnictví“, jehož objektem jsou předměty otrokova *peculia*.

V souladu s tímto aspektem jsou pak i pověstné články alamanského a bavorského zákona o pracovních a dávkových povinnostech otroka vůči pánovi: LA 22, 1—3; LB 1,13.⁵⁰⁾ Z juristického hlediska je nelze vyložit jinak než jako dobré rady, co maximálně má vlastník od svých otroků požadovat, aby jejich *peculia* prosperovala a otrokova pracovní síla byla produktivní. Neboť co jiného než dobrá rada může být ustanovení, kterému vůbec chybí sankce a se kterým zákonodárce nespojuje vůbec žádné právní důsledky?⁵¹⁾ Kdo ostatně by mohl zakročit, kdyby pán na otrocích vymáhal, aby na jeho pozemcích pracovali více než 3 dny v týdnu? Snad státní moc? Ale ta přece do vzájemného poměru vlastníka k otrokovi zasahovala jen docela výjimečně, a když už, tedy pouze ve vztazích k zájmům osob třetích či státu. Anebo církev? Ta se sice vztahem pán — otrok zabývala velmi intenzívně a snažila se postavení otroků alespoň v některých směrech ulehčit (např. vymáháním práva asyly, zaváděním povinného pracovního

⁴⁸⁾ *Formulae Marculfi* II, 36; z Marculfa formulí opisuje jihofrancká *Collectio Flaviniacensis* (č. 104) a s drobnými změnami i *Formulae Pithoei* (č. 102, 103, 104).

⁴⁹⁾ G. C a r o, „Die Landgüter in den fränkischen Formelsammlungen“, *Historische Vierteljahrsschrift*, N. F., 6/1903, str. 309.

⁵⁰⁾ H. B r u n n e r, („Über ein verschollenes merowingisches Königsgesetz“, *Abhandlungen zur Rechtsgeschichte*, I, Weimar 1931, str. 598 a násl.) vyslovil názor, že ustanovení alamanského a bavorského zákona jsou převzata z nařízení, které pro austrasijské kraje vydal někdy před počátkem 7. století král Dagobert. Je-li hypotéza oprávněná, jednalo by se o regulaci obecného dosahu, jež pro východní oblasti říše zobecňovala zkušenosti z hospodaření na církevních a královských statcích.

⁵¹⁾ Zvláštní charakter norem je patrný i z jejich dikce, např.: „*tantum serviat quantum ei per possibilitatem impositum fuerit; tamen iniuste neminem obpremas*“ (LB 1, 13).

klidu o nedělích a svátcích, zákazem svévolného zabíjení otroků atd.), její normy měly však sankce toliko morální (náboženské), a pokud je státní moc nepřejímala za vlastní, byly zřejmě jen málo účinné a pro denní život otroků sotva významné. Svědčí o tom mj. četné krvavé historky, které se o svévoli pánů vypravují v dobové literatuře (např. u Řehoře z Toursu), svědčí o tom i fakt, že církev své příkazy a zákazy musela neustále opakovat, protože je v praxi nebyla schopna prosadit.

A přesto můžeme skoro najisto tvrdit, že pánové-vlastníci otroků „dobré rady“ alamanského a bavorského zákonodárce víceméně dodržovali a že vůbec — abychom se vyjádřili docela obecně — zvláštní postavení svých nesvobodných respektovali a uznávali, že jejich otrok není obyčejnou věcí, ale méněcenným člověkem, který má nejen povinnosti, ale i některá „svá“ práva.⁵²⁾

Hranici povinností a objem práv nemohl jim sice žádný zákonodárce nadiktovat⁵³⁾ — a valná většina „otrockých norem“ v Zákonech má proto zřejmě jenom arbitrální povahu — co však nezmohl zákonodárce, vynutila si nakonec na vlastnícih prostá ekonomická nutnost, tedy ohled na produktivitu práce otroků (a ostatních závislých producentů) a rentabilita majetku, který byl na jejich získání vynaložen. Z pramenů se totiž ukazuje, že těchto lidí býval již v poklasické době římské velký nedostatek a že se příchodem Germánů a vznikem „barbarských říší“ situace nijak podstatně nezměnila. Po pádu západořímského imperia a po germánských invazích se sice načas řady otroků rozmnožily (zejména cestou zotročování válečných zajatců), v pramenech 8. a 9. století se však již zase zcela běžně setkáváme s tzv. „neobsazenými mansy“ (mansi absi), to znamená s neosídlenými, ladem ležícími poddanskými usedlostmi, na které si světská a církevní vrchnost již nebyla s to opatřit pracovní síly.

S těmi potom, které k dispozici měla, musela nakládat s jistou obezřetností, ne-li přímo opatrností. Podle práva sice platilo, že nad osobou nesvobodného člověka přísluší vlastníkově neomezená pravomoc, to však — jak jsme již nejednou konstatovali — bylo pouze obecně politické východisko, které muselo být korigováno zkušenostmi denního života a potřebami praxe. A ta jednoznačně vyžadovala udržování jisté minimální produktivity práce nesvobodných a závislých lidí, což zase zpětně nutilo k uvolňování osobní a ekonomické závislosti, kterými právo otroky svazovalo.

Do jaké míry, to ukazovaly zkušenosti jednotlivých držitelů, v první řadě církve, která v těchto dobách nejistoty a zmatků měla jediná pevnější jednotnou orga-

⁵²⁾ O pevně stanovených povinnostech otroků vůči pánovi slyšíme již v 6. století, tedy dávno předtím, než se příslušné normy objeví v zákonech: koncil v Eauze roku 551 promíjí otrokům biskupa Aspasie $\frac{1}{4}$ všech povinných dávek (MGH Concilia, I, str. 114), pevný počet povinných pracovních dní uvádějí i některé nejstarší formulářové sbírky (např. *Formulae Andecavenses*, 38, *Formulae Pithoei*, 72), též testament opata Aredia z roku 572 vypočítává povinnosti otroků docela konkrétně (*Pardessus, diplomata* ..., I, str. 139).

⁵³⁾ *Fustel de Coulanges, L'alleu et le domaine rural*, Paris 1914, str. 379.

nizaci.⁵⁴⁾ Tyto zkušenosti se pak po uplynutí delší doby a po jistém společenském zobecnění stávaly podnětem pro zákonodárce, aby korigoval své apodiktické výchozí stanovisko a stanovením zvláštních „otrockých norem“ zaváděl pro otroky režim nový, potřebám praxe lépe vyhovující.⁵⁵⁾

Nesmíme proto pouštět ze zřetele, že všechny ty novoty, jimiž právo pomalu a zdráhavě začalo uznávat subjektivitu nesvobodného člověka a jeho způsobilost nejen k právním činům, ale i k právům, byly zavedeny jako důsledek hospodářských potřeb a koneckonců ve prospěch pánů a k ochraně jejich společenských a ekonomických požadavků.

Stačí si například povšimnout jednoho velmi výrazného rysu všech germánských právních systémů: valná většina otrockých sankcí na protiprávní jednání stanoví pro otroky podstatně mírnější tresty než pro svobodné. Ve stejné situaci, kdy *ingenuus* či *liber* (či jak jinak se svobodným říká) platí určitou sumu *solidů* nebo *denárů*, platí otrok jenom polovinu, třetinu, někdy i méně. Z hlediska politického posuzováno by tomu mělo být naopak, protože, striktně vzato, každý protiprávní čin otroka může být chápán jako projev třídního antagonismu, a měl by proto být postihován s větší tvrdostí.

Zákon by přitom mohl tento postulát snadno realizovat, zejména v oblasti práva trestního, a nešetřit trestem smrti a tresty tělesnými — kdyby ovšem neplatilo, že každý trest smrti nebo trest tělesný je současně i útokem proti majetkovým zájmům pána-vlastníka, protože z jeho hlediska je poprava otroka zničením a tělesné potrestání poškozením vlastnických oprávnění.

Stejně problematická je situace i při otrockých trestech majetkových. Kdyby se totiž uznávalo, že každý delikt otroka zavazuje pána tak, jako kdyby protiprávní zásah provedl sám („*ac si ipse fecisset*“ — jak někdy říkají *Leges*), byl by leckdy vlastník při možné časté frekvenci drobnějších deliktů postihován na majetku velmi citelně, a to zákonodárce nemohl dopustit. Proto stanovil pro otroky sankce nižší, vycházejí z předpokladu, že tyto snížené kompozice bude otrok zpravidla schopen uhradit ze „svého majetku“ sám, a že neuhradí-li je, nepostihne subsidiární ručení pána tak tvrdě jako při pravidlu odpovědnosti úplné.⁵⁶⁾

Úplná odpovědnost bývá nakonec realizována pouze výjimečně, a to v situacích, kdy otrok protiprávní jednání podstoupil k příkazu samotného pána — tedy docela stejně, jako kdysi v Římě v právu trestním a při „*actio quod iussu*“ v právu majetkovém.

Stíhá-li ovšem zvláštní sankce otroka i za tohoto předpokladu — takovou normu

⁵⁴⁾ J. K i n c l, *Otroci ve franckých právních pramenech*, op. c. str. 101.

⁵⁵⁾ Za klasický příklad zobecnování zkušeností s vedením hospodářství a s řízením práce lidí poddaných a nesvobodných lze považovat pověstné „*Capitulare de villis*“ Karla Velkého.

⁵⁶⁾ Nesplnil-li otrok svůj závazek sám, byl sice žalován jeho pán, ten však na soudě vystupoval spíše jen jako zástupce otroka. I. J a s t r o w, op. c., str. 18—19; str. 23—25; P. L e s e u r, op. c., str. 664 a násl.; str. 677 a násl.

najdeme například v burgundském zákoníku Gundobadově⁵⁷⁾ — znamená to, že zákonodárce se v posuzování otrokovy samostatnosti dostal již tak daleko, že ukládá otrokovi povinnost vzepřít se protiprávnímu příkazu svého vlastníka a otrocký trest je potom vlastně sankcí na to, že otrok zákonem nedovolený rozkaz pána uposlechl. Jinak řečeno: ne tedy bezvýhradná poslušnost, jež logicky vyplývá z bezvýhradné osobní podřízenosti otroka, ale zákonem uznávaná samostatnost otrokovy vůle, ovšem omezená, protože jen v určitých mezních situacích právem respektovaná.

Vidíme tedy, že úprava právního postavení otroků v germánských Zákonech a ostatních normách je rozporná, nedůsledná a juristicky těžko postižitelná. Z jedné strany se apodikticky vyhláší zásada naprosté osobní i majetkové podřízenosti otroka pánovi, z druhé strany se však běžně uznává jeho subjektivita trestněprávní, a někdy dokonce i majetková, a proti vši logice základní koncepce se potom mluví o vlastnickém právu otroků (*Lex Alamannorum*), o omezených nárocích vlastníka na exploataci otrocké pracovní síly (*Lex Alamannorum* a *Lex Baiuvariorum*), o povinnostech pána vůči vlastnímu otrokovi (*Lex Gundobada*) atd. atd.

Tato rozporná právní úprava je jen prostým důsledkem docela zvláštního hospodářského a společenského postavení, které otrok v germánských říších 5.—9. století měl. V nových historických podmínkách definitivního rozkladu římského otrokářského systému a germánských občinových pořádků se totiž zpravidla stával drobným držitelem půdy, který navenek (tj. ekonomicky) nebyl k rozeznání od drobných producentů jiných, úplně odlišného právního postavení, v první řadě zchudlých svobodných germánských sedláků, které v masovém měřítku produkovala hospodářská deprese doprovázející zánik germánských prvotně pospolných společností.⁵⁸⁾

Z tohoto zvláštního postavení otroka v procesu výroby potom nutně vyplývá, že propast mezi svobodnými a nesvobodnými nebyla v barbarských říších ani zdaleka tak nepřekročitelná jako v otrokářském Římě, ale že se časem nejen fakticky, ale i právně stále více vyrovnávala.⁵⁹⁾

Na právním materiálu 5.—9. století to ještě není tolik patrné, protože *Leges*,

⁵⁷⁾ *Lex Gundobada*, tit. II, 3—4: „Si servus inconscio domino hominem ingenuum occidere fortasse praesumpserit, servus tradatur ad mortem, dominus vero reddatur indempnis. Si dominus eius facti conscius fuerit, ambo tradantur ad mortem.“ Stejně i *Leges Visigothorum*, VI, 5, 12.

⁵⁸⁾ Je to patrné zejména na textech nejstarších polyptychů, kde různé právní kategorie závislých lidí (od svobodných až po otroky) jsou z hlediska hospodářského i správního vedeny jako jednotná masa poplatného obyvatelstva. Viz dále poznámky 60 a 61.

⁵⁹⁾ Již *Pactus legis Salicae* má pro královské otroky speciální sankce (tit. 13, 7; tit. 42, 3, 4). *Lex Ribvaria* staví církevní a královské otroky buď naroven se svobodnými, anebo je posuzuje odděleně od otroků soukromých. *Lex Gundobada* (tit. 2) stíhá usmrcení královského otroka, původem barbara (tj. Burgunda) jako vraždu a trestá ji smrtí. Také karlovské *Capitulare de villis* (c. 4) posuzuje delikty královských otroků stejně jako delikty svobodných.

královské výnosy a synodální usnesení stále zatím otroka od svobodného víceméně přísně odlišují. Čteme-li však prameny nenormativní, zejména prameny narativní, ustupuje již protiklad výrazně do pozadí a je pak až zarážející, jak málo se mluví o otrocích i v díle tak rozsáhlém, jako jsou Dějiny Řehoře z Toursu, a to je spis pocházející z konce 6. století. Řehoř samozřejmě o otrocích píše, zná i jiné kategorie právně závislých lidí, nejčastějším a nejběžnějším protikladem je však již u něho protiklad bohatý — chudý, tedy protiklad ne právní, ale ekonomické povahy.

Tato kontrapozice je nepochybně nadstavbovým odrazem ekonomického procesu, který nivelizoval postavení bezprostředních producentů a proti vlastníkům půdy, základního výrobního prostředku, je stavěl jako víceméně jednotnou masu závislého obyvatelstva, která nepracuje na vlastním, ale buď na pozemku propůjčeném, propachtovaném, či jako *peculium* svěřeném, a kterou potom navenek přede vším ostatním charakterizuje její chudoba.

Nivelizaci postavení bezprostředních producentů vidíme velmi jasně i na textech prvních franckých polyptychů.

Vezměme za příklad pařížský polyptych opata Irminona.⁶⁰⁾ Klášter Saint-Germain držel počátkem 9. století obrovské množství tzv. svobodných, propuštěneckých a otrockých *mansů*, tj. závislých, poplatných chalup, drobných hospodářství. Přitom mezi povinnostmi a dávkami *mansů* skoro žádné rozdíly nebyly, otrocké *mansy* plnily tytéž *prestace* jako *mansy* svobodné či propuštěnecké, svobodné *mansy* byly nadto často v držbě otroků a otrocké *mansy* v držbě svobodných nebo propuštěnců. Správě kláštera záleželo zřejmě jenom na jednom: aby všechny *mansy* plnily obyčejem stanovené dávky, zda je pak plnil otrok nebo svobodný, bylo úplně lhostejné.⁶¹⁾

Stejné poměry lze bez velkého rizika předpokládat nejen pro velkostatek církevní, ale i světský. Pro ten nemáme sice v pramenech doklady tak výmluvné, jako jsou polyptychy, současně však také nic nenasvědčuje tomu, že by organizace světského velkostatku byla jiná. Z přčetných donačních listin světských statkářů jasně vyplývá, že i na jejich statcích byl základní výrobní jednotkou svobodný, propuštěnecký a otrocký *mansus*.⁶²⁾

Že tento hospodářský stav, který se definitivně ustaluje již nejméně v 8. století, nemohl zůstat bez vlivu na společenské i právní postavení svobodných i nesvobodných producentů, je evidentní.

Pokud jde o svobodné, lze reakci právních norem spatřovat v tom, jak některé

⁶⁰⁾ B. Guérard, *Polyptyque de l'abbaye de Saint-Germain-des-Prés*, I—II, Paris 1843—1844.

⁶¹⁾ H. Sée, *Les classes rurales et le régime domanial en France au Moyen Age*, Paris 1901, str. 55: „On voit des manses ingénues occupés par des servi, et aussi des manses serviles occupés par des colons. Par conséquent ce qui détermine les charges des tenanciers, ce n'est plus tant la condition de la personne, que la condition de la terre.“ Cf. B. Guérard, op. c., I, str. 582—584.

⁶²⁾ Ch. E. Perrin, op. c., str. 116 a násl.; A. Dumas, op. c., str. 150 a násl.

Leges a jiné normativní akty opouštějí zásadu jednotného režimu pro osoby svobodné a vedle svobodných plnoprávných vytvářejí kategorii (nebo kategorie) svobodných „nižšího druhu“, pro kterou pak platí sankce zvláštní. V burgundském právu se těmto lidem říká „personae mediocres“ a „personae minores“, u Alamannů jsou to „mediani“ a „minoflidi“, ve vizigótských zákonech se běžně setkáváme s protikladem „honestiores“ — „humiliores“, který byl běžný již v poklasickém právu římském, zejména trestním.⁶³⁾

Podle jakých kritérií se rozdělování svobodných do různých právních skupin provádí, prameny nikdy výslovně neuvádějí, nemůžeme se však zmýlit, řekneme-li, že to bylo hledisko majetkové, ve starších dobách kombinované snad někdy s hlediskem původu, v mladších s hlediskem královských služeb či vůbec blízkosti králi. A je rovněž nesporné, dodáme-li, že ti, kterým se v narativních pramenech říká „bohatí“, jsou příslušníci právě oné prvé, jaksi privilegované právní kategorie svobodných.

Pokud jde o svobodné „nižšího druhu“, lze z textů zákonů vyčíst jenom velmi málo: jejich ochrana je méně intenzivní než ochrana plnoprávných, z druhé strany však zase platí nižší kompozice za protiprávní jednání, zpravidla to bývá pouze zlomek sumy, které ve stejné situaci propadají plnoprávní. A zlomek tohoto zlomku se potom v některých případech stanoví jako sankce na protiprávní jednání otroků.⁶⁴⁾

Z toho ovšem vyplývá dvoji: především to, že zákonodárce někdy posuzuje otroka jako svobodného člověka nejnižšího postavení, a dále pak to, že rozlišování různých kategorií svobodných lidí se provádí podle úplně stejného principu jako rozlišování svobodných od otroků, tedy snižováním ochrany jejich osobnosti a redukcí jejich odpovědnosti za spáchání protiprávního činu.

Nejednotná úprava právního režimu svobodných lidí je potom v germánských systémech komplikována ještě kategorií propuštěnců.⁶⁵⁾ Neboť zatímco v Římě byli libertinové skupinou pouze přechodnou a omezenou, která pro ně platila, se ve druhé, nejpozději ve třetí generaci ztrácela, jsou propuštěnci u Germánů kategorií stabilní a přechodná omezení platí pouze pro ty, kteří byli propuštěni manumissi římského typu. Zdá se, že i to je důsledek zvláštního postavení germánských otroků a procesu nivelizace hospodářských a společenských podmínek existence bezprostředních producentů: protože byl-li propuštěný otrok zpravidla drobným držitelem panské půdy, zůstával jím i po provedené manumissi a volnosti pohybu a osobní nezávislosti nemohl z existenčních důvodů využít, právě tak jako

⁶³⁾ H. Brunner, Deutsche Rechtsgeschichte, I, str. 343—346; J. Kincel, Stát a právo v germánsko-římské Burgundii V.—VI. století, Praha 1959, str. 132 a násl.; str. 137—138.

⁶⁴⁾ Vizigótské právo pro nižší svobodné (humiliores) nešetří již tělesnými tresty (např. bičováním), které jinak bývaly vyhrazeny pouze pro otroky. Srovnej LV VI, 4, 3 (Chindasvind), kde kompozice, kterou platí otrok, tvoří $\frac{1}{3}$ kompozice svobodného.

⁶⁵⁾ E. Zölner, Geschichte der Franken, München 1970, str. 115—116.

ji nevyužíval svobodný sedlák, který pracoval na propůjčené nebo propachtované dominikální půdě.

Vzhledem k tomu, že Zákony a jiné akty upravují zvláštní postavení propuštěnců jenom docela výjimečně, je zřejmé, že libertinové (nebo litové, nebo jak jinak se propuštěnci nazývali) tvořili jednu ze skupin právně nejednotné třídy svobodných. Při kontrapozici liber — servus patří nesporně mezi prvé, uvádějí-li však normy svobodné diferencovaně, zahrnuje propuštěnce (anebo alespoň jejich drtivou většinu) nepochybně skupina nejnižší.

Nakonec třeba ještě poznamenat, že diferenciaci svobodných je v 5.—9. století prováděna velmi nedůsledně, některé Zákony ji neznají vůbec, jiné ji zaznamenávají pouze tu a tam. Z toho lze právem usuzovat, že jde o novum, starým germánským obyčejovým systémům neznámé, které se objevilo až v podmínkách státního života, resp. v podmínkách zvláštní ekonomické a politické situace, která vznik státu u Germánů vyvolala.⁶⁶⁾

Ale nejen svobodní, jednotnou právní kategorii netvořili v dobách zápisu práva ani otroci. O tomto osobitém rysu germánských zákonů jsme mluvili již v souvislosti s ochranou vlastnického práva k lidem nesvobodným, doplnit však třeba ještě toto: pro Germány neplatila zásada římského práva „servorum una conditio est“, a právě tak jako se postupem doby faktickou i právní cestou diferencovaly řady svobodných, rozpadali se do zvláštních kategorií i otroci. Již nejstarší Leges znají privilegovanou skupinu otroků královských, velmi záhy dostávají výsady i nesvobodní, kteří patří církvi, patrně odedávna pak privileguje nesvobodné jejich původ, osobní kvalifikace, zvláštní zkušenosti a schopnosti atd.⁶⁷⁾

Nutno zdůraznit, že Leges a ostatní normativní akty vytvářejí zvláštní právní kategorie otroků pouze nepřímou, cestou zvýšené ochrany poskytované pánům-vlastníkům. Mezi vlastníkem a otrokem trvá tedy sice vztah naprosté podřízenosti, navenek (vůči osobám třetím) vystupuje však otrok jako osoba privilegovaná, a to je skutečnost, která musí podstatným způsobem ovlivňovat nejen jeho společenské postavení, ale pronikavě modifikovat i jeho vztah k pánovi-vlastníkovi.

Tyto změny se ovšem realizují pouze faktickou cestou, a je proto charakteristické, že je valnou většinou poznáváme právě z pramenů nenormativní povahy, zejména z listin a pramenů narativních. Obecně lze konstatovat, že privilegovaná právní ochrana některých skupin otroků uvolňuje jejich závislost na pánovi

⁶⁶⁾ Lze tvrdit obecně pro všechny Leges, že protiklad liber (ingenuus) — servus je východiskem při diferenciaci právního postavení lidí a samozřejmě i při diferenciaci sankcí. Platí to i pro ty kodifikace, které již rozlišují různé právní skupiny osob svobodných a nesvobodných, jako zejména Lex Gundobada a Leges Visigothorum. Toto východisko je také pravděpodobně důvodem, proč např. Ch. Verlinden prohlašuje rané germánské státy za státy otrokářské, ničím se nelíhící od otrokářského státu římského (op. c., str. 663 a násl.; na str. 700 autor poznamenává: „La société mérovingienne est une société esclavagiste, comme l'était la société romaine.“).

⁶⁷⁾ E. Zöllner, op. c., str. 116 a násl.

a v hospodářském i sociálním ohledu je osamostatňuje tak, že jsou často nejen k nerozeznání od lidí svobodných, ale leckdy svou samostatností a volností svobodné i předčí.

Neplatí to samozřejmě pro všechny privilegované otroky, o královských otrocích však již v 7. století slyšíme, že disponují tak velkým majetkem, že z něho dávají dary kostelům a klášterům, a někdy dokonce i kostely a kláštery zakládají.⁶⁸⁾ Podle práva je takové jednání samozřejmě neplatné, faktickou cestou se ovšem poměry utvářejí jinak a musí se pak jednat již o opravdový exces, aby se přísným hlediskem práva realita denního života korigovala.⁶⁹⁾

Vytváření zvláštních právních kategorií privilegovaných otroků a jím podmíněná větší hospodářská a politická nezávislost některých vrstev nesvobodných lidí mají potom nesporně (kromě jiného) jeden významný společenský důsledek: napomáhají stírání právních rozdílů mezi svobodnými a nesvobodnými a staví do popředí hlavně faktická hlediska majetková. Zřejmě i na otroky se tedy vztahuje rozdělování všech lidí na bohaté a chudé, jak je nalézáme v narativních pramenech, u otroků lze ovšem předpokládat, že ona zámožná skupina je jen velmi úzká, zatímco drtivou většinu tvoří „pauperes“.⁷⁰⁾

Z hlediska vývojových tendencí je ovšem toto konstatování málo důležité: rozhodující význam má skutečnost, že rubem polarizace na bohaté a chudé je postupná faktická i právní nivelizace řad příslušníků vrstvy jedné i druhé a že tato nivelizace vyústí nakonec ve vytvoření dvou základních tříd každé středověké společnosti — feudálů a poddaných (nevolníků).

Své úvahy o právní subjektivitě otroků u Germánů můžeme nakonec shrnout. Jako východisko použijeme charakteristiku, kterou v jedné z nejrecentnějších studií o germánském otroctví podal nedávno zesnulý profesor P. W. Immink. Ten v článku „Gouvernés et gouvernants dans la société germanique“ napsal: „En résumé, la conclusion s'impose que les servi, les non-libres germaniques, constituaient normalement un groupe de petits fermiers sujets d'un dominus auquel ils devaient des prestations fixes et qui était, envers eux, revêtu d'un droit de répression. Ils étaient doués d'un statut juridique, ils étaient, en d'autres termes,

⁶⁸⁾ Výmluvné doklady nabízejí zejména prameny z vizigótského státu. Tam již v 6. století bylo dovoleno, aby „servi dominici“ mezi sebou volně disponovali movitým i nemovitým pekuliárním majetkem, vedle peculia mívali pak i oddělený majetek vlastní, ze kterého mohli poskytovat dary chudým a donace „pro anima“: LV V, 7, 16. Roku 589 jednal III. toledský koncil (c. 15) o případech, kdy královští otroci „de sua paupertate“ zakládají a dotují kostely; J. K i n c l, Studie o otrocích, kolónech a propuštěncích ve vizigótském státě 5.—8. století, Praha 1968, str. 61—62.

⁶⁹⁾ Známý je případ královského otroka Meginfreda, který koncem 8. století dotoval ze svého majetku kláštery v Průmu a Hersfeldu. Karel Veliký prohlásil tyto transakce za neplatné a protiprávní a průmského opata potrestal pokutou za to, že je přijal. MGH, Diplomata Carolinorum I, č. 193 (z roku 802) a č. 203 (z roku 806); cf. Leges Visigothorum V, 7, 16; III, 2, 3; V, 4, 13.

⁷⁰⁾ E. Z ö l l n e r, op. c., str. 116.

des sujets de droit, des 'personnes', des 'gouvernés' et non pas des 'esclaves', des 'choses' possédées. Il s'ensuit que le dominus ne saurait être considéré comme un 'maître', comme un 'propriétaire', mais comme un 'gouvernant', voire, puisqu'il n'y avait pas de gouvernement au-dessus de lui, un gouvernant souverain. Par conséquent, le terme dominus doit être traduit par 'seigneur'; sa seigneurie avait le caractère d'une monarchie absolue."⁷¹⁾

Z juristického hlediska tato tvrzení nemohou obstát. Je jistě pravda, že kritická století přechodu mezi starověkem a středověkem jsou plná velkých hospodářských a společenských proměn, vycházíme-li však z textů Zákonů, královských výnosů a synodálních usnesení, nemůžeme nevidět, že velmi mnoho těchto změn se zatím realizuje pouze mimoprávní, faktickou cestou. Charakteristicky je to patrné zejména na instituci otroctví.

Pro germánského zákonodárce zůstává otrok objektem práva, zůstává „věcí“, věcí ne sice obyčejnou, ale přece jen věcí a s výjimkou vizigótských zákonů (které od 7. století stíhají trestní sankcí bezdůvodné usmrcení a týrání vlastního otroka)⁷²⁾ a jednoho usnesení provinční synody v burgundském Epao (které pod kanonickým trestem zakazuje zabití vlastního otroka)⁷³⁾ nenajdeme také jedinou právní normu, která by pod sankcí vlastnické právo pána k této zvláštní věci nějak omezovala.⁷⁴⁾ Vlastníkovi prostě přísluší moc nad životem a smrtí nesvobodného člověka, z čehož potom bez dalšího vyplývá, že i otrokův majetek je majetkem pána, a to striktně vzato všechen: nejen tedy nemovitosti otrockého peculia, ale i všechny ostatní věci movité. Z té zásady vyvozují někdy germánské Leges nejprísnější důsledky, na rozdíl od římského práva například nikdy nedovolují, aby si otrok z prostředků peculia vykoupil od pána osobní svobodu.⁷⁵⁾

Z právního hlediska je proto absurdní, mluví-li P. W. Immink o nějakých pevně stanovených dávkách, kterými je otrok pánovi povinován, či — abychom myšlenku obrátili — o nějakých omezených právech, která pán vůči otrokovi má. Neboť všechny ty normy, které určují prestace a pracovní povinnosti otroků, jsou jen dobré rady, nezávazná doporučení, jak podle zkušeností lze nejlépe exploato-

⁷¹⁾ Recueils de la Société Jean Bodin, XXIII, Bruxelles 1968, str. 342.

⁷²⁾ LV VI, 5, 12 (Chindasvind) „Ne domini extra iudicem servos suos occidant et si ingenuus occidat ingenuum.“

⁷³⁾ Concilium Epaonense (a. 517) c. 34: „Si quis servum proprium sine conscientia iudicis occiderit, excommunicationem biennii effusionem sanguinis expiavit.“

⁷⁴⁾ Edikt krále Chlothara z roku 614 sice stanoví „Neque ingenuos neque servus, qui cum furto non deprehenditur, ad iudicibus aut ad quemcumque interfici non debeat inauditus“ (c. 22; cf. Chlotharii II praeceptio, c. 3), norma však čelí jen svémocným akcím a vylučuje zabití otroka pouze rukou druhých osob, okradených především. Vlastník sám jí omezen není a E. C h é n o n (Histoire générale du droit français, Paris 1926, str. 362) nemá pravdu, poznamenává-li k jejímu významu: „Puis le droit de mort fut retiré au maître . . .“

⁷⁵⁾ J. K i n c l, „Servus suis nummis emptus v barbarských státech 5.—9. století“, Pocta akademickovi V. Vaněčkovi, Praha 1975.

vat otrockou pracovní sílu, všechna ona ostatní omezení (např. právo asylu anebo zákaz nedělních prací) prospívají potom otrokům jenom nepřímě: nejsou tedy rubem nějakých práv otroků, a nelze je proto ani chápat jako zásahy do vzájemného vztahu otroka k vlastníkově-pánovi.

To je sféra, do které se germánský zákonodárce zásadně nevměšuje, to je poměr, jehož regulaci ponechává vždy jen a jen vlastníkově pravomoci, a pokud pak zavádí zvláštní „otrocké sankce“ pro úpravu vztahu otroka k osobám třetím, dělá to v poslední instanci zase jen v zájmu vlastníka samého. Neboť vzhledem k ekonomicky nezbytné relativní hospodářské a společenské samostatnosti otroka a jeho nezávislosti na pánovi musel se princip absolutní odpovědnosti vlastníka za protiprávní jednání osoby podřízené nutně jevit jako tvrdý a nespravedlivý. Proto zákonodárce zavádí speciální sankce, které z jedné strany omezují (eventuálně vůbec vylučují) ručení majitele moci, z druhé strany potom dávají výraz nesporné ekonomické subjektivitě, kterou otrok měl.

Tato ekonomická subjektivita byla podmíněna faktem, že v systému primitivní naturální zemědělské a řemeslné produkce bylo možno pracovní sílu nesvobodného člověka efektivně vykořisťovat pouze formou otrockého peculia, hlavně cestou usazování otroka na panské půdě a stanovením pevných povinných prací. Tím se z otroků stávají drobní chalupníci (ne ovšem „drobní pachtýři“, jak říká Immink), hospodářsky víceméně samostatní, protože to, co pán formou povinných dávek pro sebe uzurpuje, bývají zpravidla přebytky, které otrok nezbytně nepotřebuje pro obživu sebe a své rodiny.

Vedle otroků usazených na půdě existuje v germánských říších i nemálo otroků, pro které tato charakteristika neplatí. Jsou to ti, kteří žijí na dvoře pána, ať již jako osobní služebníci (jako členové pánovy družiny) anebo jako neusazená čeleď, pracující na panské půdě (později tzv. dominikálu). Ti mívají sice rovněž svá peculia, ekonomicky ovšem zdaleka ne tak významná, jako jsou peculia, jejichž základem je areál panského pozemku (hoba, mansus). Také v procesu společenské výroby mají tito otroci význam jen druhořadý: polyptych opata Irminona například dvorskou čeleď vůbec nezaznamenává, bylo to zřejmě jenom málo lidí, a jejich pracovní síla proto ani nestála za zvláštní zmínku.⁷⁶⁾

Otroci s hobami či mansy měli naproti tomu význam rozhodující, vedle nich ovšem na panské půdě pracovali i přechetní drobní výrobci osobně svobodní. Byli to zejména bývalí germánští svobodníci („Gemeinfreie“), které ekonomická deprese, provázející rozklad občinového zřízení, přivedla do závislosti na velkých pozemkových vlastnících, především na králi a církvi. Tito lidé nehospodařili na své, ale na cizí, různými formami propůjčené půdě, a to je nakonec nutně přivedlo do stejné ekonomické situace, v jaké žili otroci na hobách usazení:

⁷⁶⁾ Popisy a charakteristiky dominikálních statků v polyptychu opata Irminona nevylučují dokonce závěr, že na nich žádní nesvobodní usazení nebyli a že všechny potřebné práce obstarávali závislí sedláci s hobami, kteří k dominikálu patřili.

odevzdávali pánovi naturální a peněžité dávky, konali roboty na indominikovaných statcích, časem se potom faktickou i právní cestou dostávali také do politické závislosti na vlastníkově pozemků.⁷⁷⁾

Podle pramenů bývala míra této závislosti různá, v denním životě se však — jak se zdá — rozdíly rychle ztrácely. V polyptychu opata Irminona jsou například již všichni zapsaní — ať svobodní či propuštěnci či otroci — především prostě „homines sancti Germani“, tedy lidé patřící svatému Heřmanovi, lidé politicky závislí, nad nimiž klášteru přísluší vrchnostenská pravomoc. A mají-li svobodní či propuštěnci ještě některé právní prerogativy, nemohou je vzhledem ke svému hospodářskému postavení realizovat, stejně jako zájem na udržení a růstu produktivity nesvobodné pracovní síly nedovoluje klášteru, aby nad otroky realizoval v plném rozsahu vlastnické právo, které k nim má.⁷⁸⁾

Tak v podstatě faktickou cestou vzniká v konkrétních podmínkách germánských států středověké nevolnictví, kategorie ekonomická (resp. sociologická), juristicky neurčitá a sotva definovatelná, tak jako jsou juristicky naprosto nejisté (ne-li přímo absurdní) pojmy „polosvoboda“ či „neúplné právo vlastnické“, jimiž si politická i ekonomická historiografie středověku ráda vypomáhá.

Nebudeme však daleko od pravdy, řekneme-li, že juristickým rámcem „mimo-ekonomického přinucení“ (tj. osobní vázanosti) nevolníků zůstává i za feudalismu vlastnické právo majitele výrobních prostředků k osobám bezprostředních producentů, že je to tedy ve své podstatě závislost otrocká, kterou ovšem z nové historické situace vyplývající ekonomická nutnost faktickou cestou modifikuje a kterou teprve později, někdy 11. stoletím počínaje, začne intenzivněji modifikovat i právo.

Formy těchto právních úprav jsou různé, obecně lze však patrně říci, že jejich podstatou je jednostranný projev vůle vlastníka — feudála, kterým se vzdává svého práva k osobě nesvobodného člověka, kterým tedy ruší jeho nevolnickou závislost.⁷⁹⁾ Nedělá to zpravidla z důvodů charitativních, ani „pro remedio animae“, jak se v osvobozovacích listech nejednou tvrdí, ale pod tlakem společenských a hospodářských okolností: z pramenů nelze totiž nevidět, že k likvidaci nevolnické závislosti dochází až tehdy, když se totální osobní vázanost velkého množství bezprostředních producentů na pozemkové aristokracii začíná stávat

⁷⁷⁾ Tuto politickou závislost petrifikují imunitní diplomy, které králové církevním i světským velkostatkům udělují již od 7. století. Cf. E. Zöllner, op. c., str. 185—186; E. Chénon, op. c., str. 474 a násl.

⁷⁸⁾ Je to zjevně patrné ze skutečnosti, že pro určení objemu povinností závislých lidí není rozhodující jejich osobní status, ale právní režim pozemků, na kterých jsou usazeni. Srovnej výše text citovaný v poznámce 61.

⁷⁹⁾ Typickým příkladem mohou být francouzské „chartae franchisiae“ (les chartes de franchise), které se objevují ojediněle již koncem 10. století, masově potom ve století 12. Jsou to vrchností vydávaná privilegia, kterými se z nevolnické závislosti osvobozují všichni lidé usazení na panské půdě určitých lokalit. Cf. E. Chénon, op. c., str. 513 a násl.

překážkou rozvoje peněžních, směnných a obchodních vztahů, jež jsou nerozlučně spjaty s rozvojem feudálních měst.⁸⁰⁾

Zrušením nevolnictví se vychází vstříc ekonomickému požadavku mobilizace pracovních sil, zrušení nevolnictví nemůže přitom bezprostředně ohrozit politické a hospodářské panství vlastníků nesvobodných lidí. Neboť zánik vlastnického práva k osobě nevolníka neznamena obyčejně jeho úplné osvobození, ale pouze zrušení přímé osobní vázanosti a jím podmíněnou proměnu všech dosavadních majetkových i nemajetkových vztahů nesvobodného člověka k bývalému pánovi, jakož i k osobám třetím. Že tato proměna postavení osvobozených nevolníků nemusí znamenat ulehčení jejich sociálního postavení, dokládá dějinný vývoj ve Francii, Anglii a dalších státech více než jasně: neboť právě období, jež po rušení nevolnické závislosti bezprostředně následuje, je obdobím velkých selských bouří a vzpour, které byly vyprovokovány zvýšenou exploatací venkovských i městských přímých producentů.⁸¹⁾ Se zánikem nevolnictví je totiž zpravidla spojen i zánik starých forem feudální renty a formy nové, již výrazně na peněžní bázi budované, jsou obyčejně tíživější, než býval systém starší.⁸²⁾

Zrušení nevolnictví je tedy třeba chápat jako právní akt juristicky zcela totožný se starou římskou *manumissio*, tj. propuštěním otroka na svobodu, jehož hlavním zevním znakem byla možnost volného pohybu, symbolickými úkony i propouštěcími formulami odedávna zdůrazňovaná. Tak ovšem jako v Římě nadále trvala závislost *libertina* na patronovi, trvala i vázanost osvobozeného nevolníka k bývalému vlastníkov, byl to však již jen rub souhrnu věcných a obligačních nároků pána, které teprve aktem propuštění nabyly pevné právní povahy a nastoupily na místo dřívějších povinností, vymáhaných zatím jenom cestou libovolně stanovených prestací, vyplývajících ze všeobecného (vlastnického) práva k osobě povinované.⁸³⁾

Dávkami a pracovními povinnostmi, požadovanými z titulu věcných a obligačních právních nároků, však podstata středověké závislosti bývalých nevolníků ještě úplně definována není. Z dřívějších dob trvá totiž vedle ekonomického tlaku i tlak politický, a to ve formě vrchnostenských práv majitele půdy, základního výrobního prostředku.

⁸⁰⁾ Dějiny středověku, I (J. A. Kosminskij — S. D. Skazkin), Praha 1957, str. 241 a násl.

⁸¹⁾ Dějiny středověku, I, str. 291 a násl. (Francie), str. 336 a násl. (Anglie), str. 402 a násl. (Německo).

⁸²⁾ Proto se například francouzští sedláci brání „špatným obyčejům“ (tj. novým dávkám) a vymáhají, aby se do osvobozovacích listů zapisovaly dávky dosavadní (Dějiny středověku, I, str. 293—294).

⁸³⁾ Práva a povinnosti závislých lidí, zapisované do osvobozovacích listů, se ve Francii často stávala základem lokálního obyčejového práva (*la coutume locale*), cf. E. Chénon, op. c., str. 514. Také privilegia, která si na feudálních pánech vynutila města, bývala obvykle východiskem vývoje městského práva, protože regulovala vztahy osvobozeného měšťana nejen k dřívější vrchnosti, ale i ke všem ostatním (Dějiny středověku, I, str. 248 a násl.).

➤ Z těchto práv, která vznikla jako nadstavbový odraz totální osobní i hospodářské závislosti valné většiny bezprostředních producentů a která velcí pozemkoví vlastníci získávali dílem cestou králem udělovaných imunit a exempcí, dílem prostou uzurpací v časech ekonomické a politické rozdrobenosti feudálního státu, je juristicky nesporně nejdůležitější svrchovaná pravomoc soudní a správní, která vyjímala drobné svobodné i závislé sedláky z příslušnosti k obecným soudům zemským (královským) a vydávala je i ve sféře aplikace práva zcela do rukou feudálních pánů.⁸⁴⁾

➤ Vrátime-li se tedy nakonec ještě jednou k Imminkově charakteristice germánského otroctví v době francké, uvidíme znovu, že pro periodu do masového rušení nevolnické závislosti (tedy zhruba do 12.—13. století) nemůže obstát. Protože teprve tehdy, když feudální pán ztratí vlastnické právo k osobám bezprostředních producentů na jeho pozemcích usazených, přestává nesvobodný sedlák být „věcí“, teprve tehdy lze termín „dominus“ nahradit termínem „vladař“ („gouvernant“), teprve tehdy se také zatím faktické majetkové a společenské vztahy proměňují ve vztahy právní a povinnosti, doposud jednostranně vlastníkem diktované, dostávají charakter povinností právem pevně ohraničených.

➤ Ale i tyto proměny mají historicky význam jen relativní. Neboť dokud trvají feudální vrchnostenská práva, jsou všechna osobní i majetková práva bývalých nevolníků (a samozřejmě i všech ostatních poddaných) jenom velmi problematická, protože jejich realizace a často i fixace je v poslední instanci stále závislá na vrchnostenské vůli. A jestliže jsme výše konstatovali, že pojmy „nevolník“ a „nevolnictví“ jsou neurčité a juristicky nedefinovatelné, platí úplně totéž i pro termíny „poddaný“ a „poddanství“: protože ani jejich obsahem nejsou jen vztahy právní, ale i vztahy čistě faktické, tj. mocenské.

➤ Teprve buržoazní revoluce, likvidující s konečnou platností pozemkově vrchnostenská práva feudálů, osvobozují bezprostřední producenty úplně.

⁸⁴⁾ Výjimkou jsou svobodná města, která dosáhla samosprávy a začala se záhy prosazovat jako samostatný stav ve feudálním státě.

Studie über die Rechtssubjektivität des Sklaven bei den Römern und Germanen

Jaromír Kincí

Zusammenfassung

Das römische klassische und nachklassische Recht ging vom Grundsatz aus, daß der Sklave keine rechtliche Subjektivität hat und ein bloßes Objekt von Eigentumsrechten ist. Es war dies allerdings eher nur ein theoretischer Ausgangspunkt, von dem bereits in der Republik zahlreiche Ausnahmen zugelassen wurden.

Zunächst im Bereich des Strafrechtes, das bei schweren Delikten die Sklaven direkt mit besonderen Sklavensanktionen verfolgte, später auch in der Sphäre vermögensrechtlicher Rechtsgeschäfte, wo die actiones adiectitiae qualitatis des Prätors verschiedenartig die Verantwortung des Machtinhabers für die Vertragsvereinbarungen des Sklaven zu beschränken suchten.

Während die speziellen Sklavensanktionen im Strafrecht dem Umstand entspringen, daß der Sklave ein Mensch ist, dessen freien Willen keine Rechtsordnung bestreiten kann, reagieren die actiones adiectitiae qualitatis des Prätors auf die übliche Alltagspraxis, wo der Herr dem Sklaven einen Teil seines Eigentums abtritt und ihm zur selbständigen Verwaltung überantwortet (peculium). Dadurch erwirbt der Sklave eine gewisse wirtschaftliche Unabhängigkeit, die dann das prätorianische Edikt wenigstens indirekt respektiert.

Mit der Zeit lockerte sich jedoch die wirtschaftliche Position des Sklaven mit einem peculium dermaßen, daß die peculia allmählich als Eigentum des Sklaven angesehen wurden und man dem Sklaven gestattete, sich aus den Mitteln des peculiums von seinem Herrn freizukaufen. Zunächst erfolgte dies nur via facti, seit der Mitte des zweiten Jahrhunderts u.Z. hatte unter bestimmten Bedingungen der Sklave direkt einen Rechtsanspruch auf den Freikauf.

Auch die germanischen Rechtssysteme betrachteten den Sklaven als schlichtes Rechtsobjekt. Da jedoch bei den Germanen das dem Sklaven zugewiesene Liegenschafts-peculium die wichtigste Exploitationsform der Arbeitskraft des Sklaven bildete, war die wirtschaftliche Stellung des Sklaven noch weitaus freier als einst in Rom. Daher gab es auch weitaus mehr Ausnahmen von der Regel der absoluten rechtlichen Handlungsunfähigkeit des Sklaven.

Schon die ältesten Leges barbarorum führen für die Sklaven ein spezielles Rechtsregime ein, und so tauchen neben den Sanktionen auf Handlungen Freier

fast regelmäßig auch spezielle Sanktionen für Sklaven auf. Deshalb wird manchmal behauptet, daß die Leges ein spezielles „Sklavenrecht“ schaffen. Dieses Recht ist bloß ein Überbaureflex der ökonomischen und gesellschaftlichen Selbständigkeit, die der Sklave bei den Germanen genoß. Die komplizierte und nicht immer überschaubare Entwicklung führt schließlich dazu, daß der Sklave nach denselben Prinzipien wie ein Freier beurteilt wird, in einigen Leges taucht sogar auch ein Sklavenwergeld auf.

Ungeachtet all dieser Lockerungen bleibt allerdings auch bei den Germanen der Sklave ein Sklave, also ein Mensch, der theoretisch rechtlos war, dessen faktische Stellung ihn aber der Stellung der mittelalterlichen Leibeigenen annähert. Rechtlich erfolgt aber diese Wandlung zum Leibeigenen erst zu einem Zeitpunkt, da es zur massenweisen Freilassung der Sklaven und zur Umwandlung der Persönlichen Abhängigkeit in eine sachliche und politische Abhängigkeit kommt.

In Westeuropa erfolgt dies angefangen vom 11. Jahrhundert.